

Ks. dr hab. Tadeusz Zadykowicz, prof. KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Teologii
Instytut Nauk Teologicznych
Sekcja Teologii Moralnej

Lublin, 14.08.2023

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr. lic. Adama Chrapusty
pt. *Znaczenie postu dla rozwoju życia chrześcijańskiego*
w kontekście współczesnych uwarunkowań społeczno-kulturowych.
Kraków 2023, ss. 210,

napisanej na seminarium z teologii moralnej,
na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie,
pod kierunkiem ks. dr. hab. Jana Kalniuka MS, prof. UPJP II.

Post, jako jeden z tzw. uczynków pokutnych i zewnętrzny znak nawrócenia, pełni ważną rolę w życiu chrześcijańskim, także w życiu moralnym. Tej wadze nie odpowiada niestety współcześnie ani powszechna praktyka, ani ilość publikacji teologicznomoralnych. W związku z tym należy docenić podjęcie tego zagadnienia przez mgr. lic. Adama Chrapustę w ramach pracy doktorskiej. Pytanie o znaczenie postu dla rozwoju życia chrześcijańskiego jest bowiem jak najbardziej zasadne, zwłaszcza w kontekście współczesnych uwarunkowań społeczno-kulturowych. Jaką zatem rolę może spełnić ta praktyka pokutna w realizacji ukrytych w człowieku dynamizmów? Dlaczego mówiąc o poście i jego roli w rozwoju osoby trzeba wziąć pod uwagę współczesny kontekst społeczno-kulturowy? Odpowiedzi na te pytania powinien spodziewać się czytelnik recenzowanej rozprawy.

I. Ogólne omówienie rozprawy

Praca składa się z pięciu rozdziałów poprzedzonych streszczeniami w języku polskim i angielskim (s. 2-3), wykazem skrótów (s. 6-8) i wstępem (s. 10-17) oraz dopełnionych zakończeniem (s. 181-187), wykazem bibliografii (s. 189-205), a także aneksem (s. 206-210).

Rozdział I został poświęcony tematyce rozwoju życia chrześcijańskiego. Autor podkreśla, że jest on wpisany w ludzką naturę, a jego warunkiem jest odpowiedź na wezwanie Jezusa do nawracania się i pokutowania. Doktorant dokonuje najpierw ogólnej charakterystyki życia chrześcijańskiego (1.1.), utożsamiając je z „drogą”, która ma swój początek w sakramencie chrztu, a następnie zmierza ku doskonaleniu w miłości, w cnotach, w służbie drugiemu, w modlitwie. Następnie opisuje środki służące rozwojowi życia chrześcijańskiego (1.2.), koncentrując się na nawróceniu i sakramencie pokuty. W rozdziale tym Autor opisuje również etapy rozwoju życia chrześcijańskiego (1.3.), skupiając się na rozwoju religijnym.

W rozdziale II Doktorant ukazuje istotną wartość praktyk pokutnych dla rozwoju życia chrześcijańskiego. Sięga przy tym najpierw do naturalnych podstaw tego rozwoju oraz pozytywnego prawa Bożego, które nakazuje post (2.1.). Choć praca dotyczy postu, Autor omawia też pokrótce pozostałe uczynki pokutne: modlitwę i jałmużnę. Przypomina biblijną – głównie prorocką, ale także nowotestamentalną – naukę na temat postu (2.2.), jego związek z nawróceniem, konkretne praktyki postne i ich kształtowanie się. W końcu ukazuje pokutę jako cnotę (2.3.) pośród innych cnot.

Rozdział III jest bezpośrednio poświęcony temu uczynkowi pokutnemu, jakim jest post. Najpierw zostało omówione samo pojęcie postu oraz dokonana jego charakterystyka (3.1.), zarówno w świetle Biblii, jak i w innych religiach i kulturach. Następnie Autor sygnalizuje naturalne podstawy praktyki postnej i jej powszechność (3.2.), wykazując jej ścisły związek z ludzką wolnością. Najważniejszą częścią tego rozdziału jest paragraf trzeci, w którym Doktorant omawia post jako postawę nadprzyrodzoną.

Rozdział IV odsłania wartość postu dla rozwoju życia chrześcijańskiego. Pierwsza część tego rozdziału mówi o roli postu w życiu moralnym, druga dotyczy związku postu z życiem religijnym, trzecia zaś została poświęcona ascezie jako czynnikowi wspomagającemu praktykę postu.

W rozdziale V Doktorant omawia przejawy i przyczyny kryzysu praktyki postnej, wiążąc je ze współczesną sytuacją moralno-społeczną, a zwłaszcza z takimi zjawiskami jak: sekularyzm, materializm i racjonalizm, oraz z licznymi postawami współczesnego człowieka (np. lenistwo, acedia, produktywizm, itp.). Za istotną część tego rozdziału sam Autor uważa paragraf trzeci, w którym zawarł wyniki badań własnych przeprowadzonych wśród osób wierzących na temat praktyki postu, jego znaczenia i motywacji.

II. Ocena rozprawy

W ocenie rozprawy recenzent pragnie odnieść się nade wszystko do samej treści oraz do pewnych kwestii formalnych, co pozwala dostrzec istotne osiągnięcia dysertacji, a także podjąć dyskusję wokół niektórych zagadnień.

1. Ocena merytoryczna

Praca została poświęcona roli postu w rozwoju życia chrześcijańskiego. Autor zamierza przedstawić ten problem w powiązaniu ze współczesnymi uwarunkowaniami społeczno-kulturowymi. Aby jednak zrealizować ten cel, nie tylko przypomina samą istotę tej praktyki pokutnej oraz nakazy prawa Bożego i kościelnego w tym zakresie, ale także wiąże ją z prawdą o dynamicznym charakterze osoby ludzkiej oraz ze współczesnym kontekstem życia religijno-moralnego. Dlatego Autor nie tylko przypomina biblijne nauczanie o poście, ale także kreśli chrześcijańską wizję rozwoju człowieka oraz odczytuje aktualne zjawiska i postawy w kategoriach znaków czasu.

W oparciu o Pismo Święte i nauczanie Kościoła Doktorant wykazuje ścisły związek postu z pozostałymi uczynkami pokutnymi: modlitwą i jałmużną, oraz z nawróceniem, a także z dojrzywaniem do pełnej miłości na miarę nowego przykazania, jak również z pozostałymi cnotami teologalnymi – wiarą i nadzieją. Zagadnienie postu wiąże również z kształtowaniem sumienia, a nawet z kwestią postrzegania własnej cielesności. Należy podkreślić, że Autor nie umieszcza praktyki postnej wyłącznie w wąskiej relacji człowieka do Boga, ale ujmuje ją w szerszej perspektywie – do innych ludzi, do samego siebie, a poniekąd także do świata. Doktorant ukazuje także ścisły związek postu z misterium paschalnym. Wskazuje również na wzorczy charakter postu Jezusa i Jego uczniów.

Ta biblijno-teologiczna refleksja na temat postu została w pracy niejako skonfrontowana z dzisiejszą rzeczywistością. Doktorant ukazał najpierw życie chrześcijańskie jako drogę wszechstronnego rozwoju. Słusznie wskazał również na nadprzyrodzone źródła i środki tego rozwoju, który nie jest jedynie efektem pracy człowieka nad sobą, ale zostaje zainicjowany w

sakramencie chrztu i w ciągu całego życia jest karmiony łaską. Jednakże urzeczywistnienie tego dynamizmu domaga się zaangażowania człowieka. Autor opisuje więc środki służące rozwojowi życia chrześcijańskiego, rozpoczynając wywód na ten temat od zdania: „Pierwszym krokiem w rozwoju chrześcijańskiego życia jest rachunek sumienia i sakrament pokuty” (s. 35). Doktorant wspomina także o roli Eucharystii, lekturze Pisma Świętego, modlitwie, udziale w kulcie pozaliturgicznym, służbie drugiemu człowiekowi. W centrum swojej uwagi stawia jednak nieustanne nawracanie się i post.

Doktorant udowadnia, że post pełni pomocniczą rolę w rozwoju człowieka i w jego dążeniu do świętości. Łączy post z udziałem chrześcijanina w potrójnej misji Chrystusa – kapłańskiej, prorockiej i królewskiej. Omawia też etapy rozwoju życia chrześcijańskiego słusznie podkreślając integralność człowieka, a tym samym potrzebę rozwoju na wszystkich płaszczyznach, a zarazem ograniczając swoje zainteresowania do rozwoju religijnego. To skupienie się Autora na sferze religijnej można uznać za uzasadnione głównym tematem pracy, jakim jest akt religijny – post.

Wartość i potrzebę praktyk pokutnych, w tym postu, Doktorant ukazuje w związku z negatywnymi skutkami zaniechania tych praktyk. Te zaś obejmują nie tylko relacje z Bogiem, ale także z drugim człowiekiem. Przypominając wymóg stanowionego prawa Bożego w tym względzie, Autor zdecydowanie dystansuje się od wszelkiego legalizmu. Stara się raczej pokazać pozytywną rolę postu. W związku z tym poddaje krytyce szereg współczesnych postaw i tendencji, które nie sprzyjają postowi. Zalicza do nich m.in. indywidualizm, konsumpcjonizm oraz sekularyzację. Próbuje także odkryć ich źródła, między innymi we współczesnym postępie technicznym, racjonalizmie, krytycyzmie. Doktorant odnosi się również do pewnego współczesnego paradoksu, a mianowicie tego, że dzisiejszy człowiek jest zdolny do wyrzeczeń, poświęceń, a zarazem coraz mniej zdolny do postu, z którym przecież wyrzeczenia i poświęcenia są nierozłącznie związane.

Nie ulega wątpliwości, że Autor podjął ważny i zyskujący ciągle na aktualności problem. Aktualność tego zagadnienia wynika nade wszystko ze współczesnego niedowartościowania roli postu w rozwoju życia chrześcijańskiego. W tym kontekście Doktorant w sposób oryginalny przedstawił post w powiązaniu z dynamiczną naturą człowieka oraz współczesnymi uwarunkowaniami. Podjął próbę uzasadnienia tezy, że praktyka postna ma istotny wpływ dla rozwoju chrześcijańskiego życia. Ukazał tym samym rozwój człowieka jako powszechny obowiązek, a post jako uprzywilejowaną pomoc w tym rozwoju.

Analizując przesłanie Biblii na temat postu oraz prawodawstwo Kościoła w tym zakresie, Doktorant próbuje określić nowe jego formy. Pisze na przykład, że „Rezygnacja ze zbędnych zakupów, czasowa rezygnacja z poczty elektronicznej, Internetu, Facebook-a, czy oglądania filmów, ucieczka przed zgiełkiem, szumem i pośpiechem dnia codziennego jako uwolnienie od doczesnych spraw przyczyni się do bycia wolnym dla Boga” (s. 88). Świadczy to o praktycznym nastawieniu oraz poszukiwaniu możliwości zastosowania pracy w różnych obszarach formacji chrześcijańskiej.

Autor ma świadomość, że temat postu podejmują także inne nauki teologiczne (teologia biblijna, teologia duchowości, teologia pastoralna, teologia dogmatyczna), a także katolicka nauka społeczna, katechetyka czy homiletyka, jak również prawo kanoniczne oraz nauki pozateologiczne – głównie socjologia i psychologia. Doktorant korzysta więc także z literatury pochodzącej z tych obszarów wiedzy, jednak wykazuje świadomość teologicznomoralnego charakteru swojej pracy.

Odnosząc się do strony merytorycznej, recenzent chce zwrócić uwagę na kilka kwestii problematycznych:

- Autor przytacza szereg tekstów biblijnych, które mówią o poście. Niektóre, jak na przykład opis grzechu pierwszych ludzi, wielokrotnie, co jest zresztą przykładem występujących w pracy powtórzeń. Jednak czytelnik niekiedy może odczuwać pewien niedosyt z powodu zbyt ogólnikowej ich interpretacji. Na przykład dość „odważnym” jest doszukiwanie się wezwania do postu w biblijnym obrazie zakazu spożywania owocu z drzewa poznania dobra i zła (s. 90).
- Doktorant ukazuje post jako praktykę wymaganą od wszystkich. Ten powszechny wymóg zostaje nieco zaciemniony przez wprowadzenie w zasadniczym tekście pracy dłuższego fragmentu poświęconego nadzwyczajnym przypadkom osób, które nie przyjmowały pokarmu żywiąc się jedynie Eucharystią (s. 100-101), co może sugerować pewien ekskluzywizm w możliwości poszczenia.
- Opisując istotę rozwoju życia chrześcijańskiego Autor wtrąca passus poświęcony rozwojowi miłości małżeńskiej i roli wierności kapłańskiej nie uzasadniając głębiej potrzeby podjęcia tych tematów akurat w tym miejscu (s. 21-22). Podobnie, w rozdziale drugim pojawia się fragment o znaczeniu słowa „Logos” (s. 58); w rozdziale III dłuższy passus o Szawle i jego nawróceniu (s. 83), o życzliwości jako cnotcie (s. 85; także na stronie 139); w rozdziale IV o moralnym przesłaniu kard. S. Wyszyńskiego i o trosce o środowisko naturalne w nauczaniu Franciszka (s. 115-116). Oczywiście, każdy z tych tematów wiąże się pośrednio z głównym problemem pracy, ale szkoda że Autor nie wykazuje tego związku na przykład we wstępach do rozdziałów i paragrafów.
- W pierwszym paragrafie pierwszego rozdziału poświęconym rozwojowi życia chrześcijańskiego Doktorant zawarł szereg informacji, które mogą wydawać się być niezwiązane z zagadnieniem, na które wskazuje tytuł. Można tam przeczytać np. o naśladowaniu Chrystusa, o modlitwie „Ojcze nasz”, o miłości małżeńskiej i o wierności w kapłaństwie, o „nowym” przekazaniu miłości, o cnotach, o modlitwie, o rachunku sumienia, o sumieniu, o lekturze Pisma Świętego, o ludzkiej cielesności, a nawet o ekologii i starości. Rzeczywiście, można by oczekiwać od Autora wyraźniejszego powiązania tych tematów szczegółowych z głównym.
- W pracy brakuje podsumowań paragrafów. Na przykład długą charakterystykę życia chrześcijańskiego (1.1.) Doktorant kończy zdaniem: „Poprzez zaangażowanie w działalność charytatywną, życie publiczne, poprzez swoje wybory moralne, chrześcijanin słowem, czynem i swoim życiem ma głosić kerygmat” (s. 35). Również podsumowania rozdziałów znacznie ułatwiłyby lekturę pracy, a zarazem pomogłyby Autorowi lepiej uzasadnić miejsce, kolejność i wzajemną zależność poszczególnych części rozprawy.
- Autor nie do końca precyzyjnie tłumaczy relację między miłością a miłosierdziem: „Istotą miłosierdzia jest miłość, którą Jezus przekazuje w przekazaniu swoim uczniom, aby się wzajemnie miłowali. [...] Trwanie w miłości staje się miłosierdziem” (s. 57). Kilkakrotnie zdaje się utożsamiać ewangeliczną metanoię z pokutą (np. s. 55, 96, 130, 157). Wydaje się, że bardziej właściwym jest określenie terminem pokuty zewnętrznego znaku wewnętrznej przemiany. Na szczęście Autor zawarł tę myśl w zdaniu: „Zewnętrzna postawa i praktyka pokuty, straci swoją nadprzyrodzoną wartość bez wewnętrznej metanoi serca” (s. 159).
- Dyskusyjną jest teza postawiona przez Doktoranta na stronie 65: „Natomiast pokuta głoszona przez Apostołów jest głębsza niż ta, którą głosił Jezus, bo głoszona jest z perspektywy Krzyża, Śmierci i Zmartwychwstania Syna Bożego”. Wprawdzie Autor

przycacza ją za niemieckim teologiem, ale wymaga ona komentarza, a może nawet krytyki.

- Autor, zgodnie z postawionym celem, dokonuje charakterystyki współczesnych wyzwań, przed jakimi stoi człowiek wezwany do postu. Ten opis pojawia się w różnych częściach pracy (głównie w rozdziale V). W pewnym miejscu jednak pada skrajnie negatywistyczne zdanie: „We współczesnym, konsumpcyjnym świecie, oczekiwanie na życzliwość, bezinteresowną pomoc czy wsparcie ze strony innych osób, jest przejawem naiwności” (s. 86). Recenzent nie podziela takiego poglądu wierząc także w obecność dobra we współczesnym świecie.
- Doktorant wielokrotnie, zresztą słusznie, przestrzega przed czysto naturalnym traktowaniem postu. Zdarza się jednak, że te naturalne motywy stawia poniekąd na szczycie: „To czas oczyszczania nie tylko duchowego, ale także biologicznego oczyszczania organizmu z toksyn” (s. 92).

Podsumowując tę część recenzji należy stwierdzić, że pod względem merytorycznym – mimo zgłoszonych uwag – praca zasługuje na ocenę pozytywną. Doktorant poprawnie sformułował problem badawczy i w wystarczającym stopniu go rozwiązał, wykazując istotną rolę postu w rozwoju życia chrześcijańskiego.

2. Ocena formalnej strony pracy

Rozprawa doktorska mgr. lic. Adama Chrapusty spełnia kryteria formalne. We wstępie został poprawnie zdefiniowany problem badawczy (s. 10-11), określone źródła (s. 15-16) oraz metoda (s. 16).

Struktura pracy jest poprawna, choć recenzent byłby zwolennikiem omówienia współczesnego kontekstu społeczno-kulturowego już na początku rozprawy, być może nawet w pierwszym rozdziale. Podobnie, lepiej byłoby najpierw omówić etapy rozwoju życia chrześcijańskiego, a następnie środki tego rozwoju (jest odwrotnie). Być może wprowadzenie tych zmian udoskonaliłoby pracę, co nie oznacza, że podział treści zaproponowany przez Autora jest błędny.

Język pracy jest w znacznej mierze poprawny, choć zdarzają się w tym względzie potknięcia stylistyczne, gramatyczne, interpunkcyjne. Przykładowo, Autor pisze: „Zjawisko religijności dotyczy rzeczywistości wieloaspektowej i złożonej, to najwyraźniej, najgłębiej i najpowszechniej fakt religijności występujący w życiu religijnym” (s. 40); „Przeciwieństwem życzliwości jako jednej z form egoizmu, jest życzenie dobra wyłącznie sobie” (s. 86).

Odnosząc się w dalszym ciągu do kwestii języka, należy zauważyć stosowane niekiedy w tekście zasadniczym zdania pytające, które nadają fragmentom pracy charakter popularny (np. s. 84-85); równoważniki zdań; zbędne powtórzenia (np.: „Poprzez wolną wolę, która jest wolna, ...” (s. 89); „Bez względu na piękno i kształt kredo (*credo?*), zauważona i widoczna w życiu będzie jego realizacja, czyli wcielenie w życie” (s. 115). Autor używa też niekiedy terminologii zaczerpniętej bardziej z języka pobożnościowego niż naukowego.

Autorowi zdarza się posługiwać językiem potocznym. Tytułem przykładu można tu wskazać kilka zdań i zwrotów: „Kuszące propozycje z korzystania ze współczesnych dóbr i brania życia «pełną garścią»” (s. 93); „hulaszczy tryb życia” (s. 94); „huraganowa ilość myśli i pytań” (s. 143); „Trwają w sporach, kłótniach i utarczkach, podnoszą wrzask aż do nieba i walą pięścią” (s. 111); „Post, to przestrzeń pomiędzy pożądanym spojrzeniem na jabłko, a rozmiądzającymi je zębami...” (s. 95); „jedzenie sprowadzone zostało do poziomu paliwa

opałowego” (s. 155). Podobny potoczny język pojawił się w opisie postchrześcijaństwa i antychrześcijaństwa (s. 141-142). Autor użył często występującego w potocznym języku, aczkolwiek błędnego, wyrażenia „iść po najmniejszej linii oporu” (s. 47), którego prawidłowa forma brzmi „iść po linii najmniejszego oporu”. Doktorant nadużywa terminu „transparentność” w odniesieniu do relacji Bóg–człowiek. W odniesieniu do Izraelitów pod Górą Synaj raczej nie używa się słowa „biwakujący” (s. 103). Zbędne wydają się neologizmy typu „transcendencyjny” (s. 122).

Doktorant niekiedy popada w ton moralizatorski, pisząc na przykład: „czas podjętej diety w celu zrzucenia zbędnych kilogramów, ograniczając się do niejedzenia lub wybiórczego jedzenia pokarmów, można spędzić także w poszukiwaniu Bożej obecności, na modlitwie, refleksji, szukaniu odpowiedzi na dręczące dylematy, na dziękczynieniu” (s. 91).

Zdarzają się błędy w pisowni nazw sakramentów (poza Eucharystią powinno się pisać małymi literami), zwrotu „Kościół katolicki” (jest: Kościół Katolicki – np. s. 96); w zwrocie „mimo że” (jest: „mimo, iż” [zbędny przecinek] – s. 53, 135).

Doktorant stosuje konsekwentnie przyjęte przez siebie zasady zapisu bibliograficznego i przypisów, które w większości mają charakter odsyłaczy do źródeł, opracowań i literatury pomocniczej. Drobne niekonsekwencje w tym względzie można zauważyć np. w przypisie 51, w rozdz. II (Autor pomija [w:] przed tytułem czasopisma mimo że w innych miejscach taki zapis umieszcza, choć zdaniem recenzenta zbędnie). W niektórych częściach pracy Doktorant opiera się na nielicznych publikacjach (np. opisując etapy rozwojowe życia religijnego: 1.3.). Można by w tym miejscu sięgnąć do liczniejszych i nowszych opracowań. Także w innych miejscach rozprawy widać, że Autor korzysta z dość starych opracowań, także publikacji ascetycznych i popularnych bądź popularno-naukowych, wprowadzając do pracy charakterystyczny dla nich styl. Oczywiście, ich treść jest aktualna, ale można by oczekiwać wykorzystania większej ilości nowszych publikacji, zwłaszcza teologicznomoralnych. Faktem jest, że – jak to już zauważono na początku – tematyka postu nie jest poruszana zbyt często we współczesnej literaturze teologicznomoralnej, ale już na przykład analiza kontekstu postaw religijno-moralnych zdecydowanie częściej.

W przypisach, po zastosowanym skrócie (np. do dokumentu Kościoła) Autor zbędnie – zdaniem recenzenta – umieszcza skrót „nr” (np. RH nr 21). Wydaje się, że wystarczyłby zapis RH 21. Jednak Doktorant jest w tym konsekwentny. Konsekwentnie też używa w przypisach skrótu „Por.”, także wtedy, gdy odnoszą się one do dosłownych cytatów. W opinii recenzenta warto te odsyłacze różnicować („Por.” – gdy odnosi się do parafrazy; bez „Por.” – gdy dotyczy dosłownego cytatu). Doktorant błędnie cytuje Słownik Teologii Biblijnej X. Leon-Dufour’a traktując go jak książkę autorską (np. s. 80, 144), podczas gdy jest to praca zbiorowa i każde z zawartych w nim haseł ma swego autora i powinno być cytowane jak odrębna publikacja.

3. Problem do dyskusji

Na kanwie lektury rozprawy doktorskiej mgr. lic. Adama Chrapusty rodzi się pytanie o sens badań empirycznych podjętych i zrealizowanych przez Doktoranta. Niewątpliwie, Doktorant włożył dużo wysiłku w ich przygotowanie, przeprowadzenie i interpretację. Autor zresztą kilkakrotnie podkreśla ich wartość. Nie kwestionując tej wartości, recenzent jednak chce zapytać: Czy z teologicznomoralnego punktu widzenia rzeczywiście należy przykładać do nich aż tak wielką wagę? Co daje nam wiedza o tym, co ludzie myślą o poście? W jaki sposób wykorzystać tę wiedzę w teologii moralnej? W doktoracie są one jakby pieczęcią,

potwierdzeniem wcześniejszych tez. Czy nie lepiej byłoby uczynić je punktem wyjścia umieszczając na samym początku pracy, w pierwszym rozdziale?

III. Wniosek końcowy

Mgr. lic. Adam Chrapusta podjął oryginalny problem badawczy znaczenia postu dla rozwoju życia chrześcijańskiego w kontekście współczesnych uwarunkowań społeczno-kulturowych. Problem ten został rozwiązany dzięki zadeklarowanym we wstępie do pracy i konsekwentnie stosowanym w jej trakcie metodom. Mimo zgłoszonych uwag, praca spełnia kryteria merytoryczne i formalne określone dla rozpraw doktorskich w polskim prawodawstwie. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, reading "x. Zadykiewicz". The signature is written in a cursive style and is positioned above a thin horizontal line.

Ks. dr hab. Tadeusz Zadykiewicz, prof. KUL